

הזדמנויות אסטרטגיות בעת התהוות אזורי ספר - סוריה

כמקרה מבחן

מוניר עמאר¹

מבוא

הטלטלה בעולם הערבי שהחלה בתוניסיה, התפשטה למצרים, לתימן, ללב, והגיעה באמצע מרץ 2011 לסוריה, זעזעה באופן דרמטי את האזור ושינתה את פני המרחב. הטלטלה החלה בערים ומחוזות מרכזיים, מוקדי כוח והשפעה, המאופיינים בעוצמה כלכלית, פוליטית ואינטלקטואלית. קריאות ההמונים לרפורמות עמוקות יצאו מתוניס בדצמבר 2011, מקהיר בינואר 2012, ומבנע'אזי ומצנעא בפברואר 2012.

בסוריה התפתחו הדברים בדרך שונה. המחאה לא החלה והתגבשה בערים המרכזיות, כמו בדמשק, חלב וחמץ, אלא בעיירה דרומית סמוכה לגבול הירדני- דרעא. עיירה חקלאית במחוז פריפריאלי, בה מגוון אוכלוסיות (מקומיים, מהגרים, שבטים, עדות שונות) שמאופיינות ברמת בערות גבוהה. על פניו, המחאה בסוריה נראתה בראשיתה כמחאה המבקשת לעודד רפורמות ואת קידום מצבה הכלכלי והחברתי של אוכלוסיית סוריה, ולא מטרות מרחיקות לכת אחרות. ברבות הימים, החלה המחאה לגלוש מחוץ לגבולות השליטה של השלטון המרכזי, התגלו קרעים ב'שמייכה' שכיסתה את הישריפה' העדתית והשבטית. חמצן חדר דרך הקרעים, הצית את המדורה השבטית מחדש, ושליט סוריה, בשאר אל-אסד, איבד את השליטה בגובה הלהבות.

כדי להבין את שונותה הגדולה של החברה הסורית, שעומדת בבסיס התקוממות, יש צורך לעמוד על כמה ענייני יסוד ותהליכים היסטוריים הפוגשים בנו היום.

סוריה ממקמת בצומת בין יבשות. לאורך ההיסטוריה הארוכה של האזור, עברו דרך מה שקרוי היום סוריה קבוצות אתניות ודתיות רבות, שיצרו פסיפס

¹הכתוב הוא אלוף-משנה בפיקוד העורף.

המאמר מבוסס על עבודת המחבר במב"ל מחודש יוני 2013.

אנושי מיוחד במרחב. עם הזמן, התפתח מרקם חיים חסר גבולות שאפיין את המרחב כולו, במיוחד בתקופת שלטון האימפריה העות'מאנית, וקשרי משפחה ומסחר ענפים התקיימו בין תושבי המרחבים שלימים הפכו לסוריה, לבנון, ירדן, א"י, עיראק ותורכיה. במהלך מלחמת העולם הראשונה, במסגרת ההסכם הבין-מעצמתי סייקס – פיקו משנת 1916, שורטטו גבולותיו של המזה"ת ונוצרו מדינות מלאכותיות אשר גבולותיהן שירתו את האינטרסים של המעצמות המחלקות – בריטניה וצרפת. כך נוצר בסוריה מצב, בדומה למדינות רבות במזה"ת ובאפריקה, בו חברה בעלת תרבות אתנית ודתית שונה ומגוונת מצאה עצמה תחומה תחת "קורת גג אחת". שונות חברתית זו הפכה עם הזמן לתסיסה של ממש, והיא שעמדה בבסיס אי היציבות שאפיינה את המדינה הסורית הצעירה ב-36 שנותיה הראשונות. שונות זו טושטשה והוסתרה עם עלייתה של מפלגת הבעת' הסורית לשלטון ב-1963, ובמיוחד עם עליית חאפטי אל-אסד לשלטון בנובמבר 1970. העימות הנוכחי הציף על פני השטח את המתח בין הקבוצות בזירה הסורית בשיא עוצמתו, בדמות מלחמת אזרחים אכזרית ועקובה מדם.

העימות האלים גרם לקריסת השליטה בגבולות ולהצטרפות אלפי לוחמי ג'יהאד מארצות אחרות להילחם במשטר העלווי "הכופר". התרופפות אחיזת המשטר באזורים מרוחקים ממרכזי השלטון, ונוכחות לוחמי ג'יהאד עולמי המזוהים עם אל-קאעידה, הפכו את מרחבי הגבול הסורי לאזורי ספר פרוץ, פרוץ ובלתי נשלט.

העניין הישראלי במצב העניינים הזה ברור. מרחב הספר הפרוע הזה מאתגר את יכולתה של ישראל לשמור על ביטחון גבולותיה ומכאן גם הבחירה במקרה הסורי כמקרה מבחן במאמר זה.

לצורך המיקוד, ובשל רלוונטיות הולכת וגדלה, יעסוק המאמר בחבל החוראן הסורי, הן בשל תפקידו המיוחד בתחילת האירועים במדינה, הן בשל מיקומו בקרבת הגבול עם ישראל וירדן. כך, השאלה המרכזית בה יעסוק המאמר היא **האם יש לישראל יכולת להשפיע על עיצוב הספר המתהווה (בדרום סוריה)?**

ואם כן, מה הן הדרכים לבסס את המעורבות הישראלית באזור הספר (דרום סוריה) לצורך השפעה ברמה האסטרטגית?

טיעונו המרכזי של המאמר הוא כי המבנה החברתי המסורתי בחבל החוראן, בעיקר בשל ריכוז המנהיגות בידי קבוצה מצומצמת של מנהיגים מסורתיים,

אכן מאפשר השפעה על המערכת, ובייחוד בעת משבר. גיבושה של מערכה אפקטיבית ו"רכה" בעת התהוות המשבר, באמצעות קשירת קשרים עקיפים עם ירדן, ערב הסעודית וארצות הברית וכן קשרים ישירים עם המנהיגות המקומית, מתוך הרגישות והתבונה הנדרשות, יאפשרו למדינת ישראל לנצל, בהירות המתבקשת, הזדמנויות אסטרטגיות לטווח הרחוק.

המאמר מורכב מחמישה פרקים: פרקו הראשון ינתח את הרכבו החברתי של חבל החוראן, תפקידו הגיאוגרפי ומערכות היחסים הבין-עדתיות שבו במבט היסטורי. הפרק השני יחקור את הפוטנציאל הגלום ברעיון של שותפויות אינטרסים באמצעות התחקות אחר כמה שותפויות כאלה מההיסטוריה של התנועה הציונית. הפרק השלישי יסקור בקצרה את המרד בסוריה – מקורותיו החוראניים ומאפייניו העדתיים כבסיס להצעת דרכי פעולה בהמשך. הפרק הרביעי יבסס את הטענה כי לישראל ולמערכת החוראנית המקומית מארג אינטרסים משותפים, והפרק החמישי יניח עקרונות לדרכי פעולה אפשריות לקידום אינטרסים אלה.

המאמר אינו מתיימר להציע תכנון מפורט והצעות מגובשות באשר לדרכי התמודדות שיבטיחו את האינטרסים הישראליים, אלא מסגרת עקרונות שבאמצעותם ניתן יהיה לבחון כיוונים ייחודיים ורעיונות להמשך. יצוין כי כתיבת העבודה נסתיימה ביוני 2013. לעניין זה חשיבות רבה נוכח קצב האירועים המכתיב את הנסיבות המצויות עדיין בהתהוות.

פרק א': חבל החוראן - "הספר של הגולן"

גבולות החוראן, מאפייניו ומחוזותיו

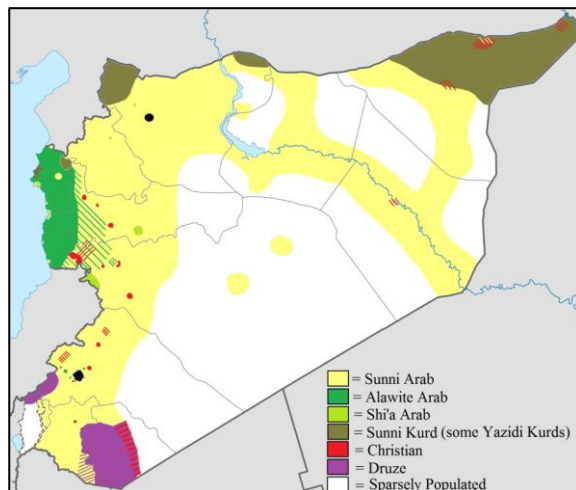
חבל החוראן בנוי משלושת המחוזות קוניטרה, סוידא ודרעא. מחוז סוידא, שבהר הדרוזים, ומחוז דרעא, המצוי דרומית מזרחית להר – הדרוזים, נחשבים לדומיננטיים והמשפיעים מבחינה פוליטית, חברתית וצבאית, ומכונים בפי הסורים – "ההר והעמק". סוידא ודרעא היו מחוזות אוטונומיים למעלה מ-400 שנים - מהתקופה העות'מאנית ועד סוף המנדט הצרפתי ב-1946. גם לאחר כינון עצמאותה של סוריה ועד 1954, הקפידו אנשי החבל לשמור על סממני עצמאות ובדלנות מערי המרכז (חלב, חמץ ודמשק).

על אף ביטול האוטונומיה עם השנים, המשיכו שני המחוזות לתבוע ולהדגיש את מעמדם המיוחד, ובכל מקרה בו חשו ניכור או העדר כבוד ראוי לדעתם מצד השלטון המרכזי – מחו והתקוממו נגדו. ככלל, אינטרסים משותפים ליכדו את שני המחוזות הגדולים למאבק משותף נגד שלטון זר. עם זאת, ידעו המחוזות גם להיאבק זה בזה לאורך השנים, בעיקר על ההגמוניה האזורית בחבל החוראן, ועל השליטה בקרקעות, משאבים ומקורות מים. סביב מתח זה, התרחשו במהלך השנים התפרצויות ועימותים אלימים בין שתי הקבוצות.

טבלה מס' 1. התפלגות האוכלוסייה במחוזות החוראן

מחוז	מניין אוכלוסייה	אוכלוסייה ביחס לכלל תושבי סוריה	דת
דרעא	1,027,000	4.8%	סונים
סווידא	370,000	1.7%	דרוזים
קוניטרה	90,000	0.4%	סונים וצ'רקסים
סה"כ	1,487,000	6.9%	

מפה מס' 1 – ההתפלגות העדתית בסוריה²

² מתוך ויקיפדיה:

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Syria_Ethnoreligious_Map.png

עוצמת הספר – חבל החוראן ותפקידו בעיצובה של סוריה

חבל החוראן בימי השלטון העות'מאני

במשך כ- 400 שנה הייתה סוריה חלק מהאימפריה העות'מאנית. חבל החוראן היה חלק מוילאית³ דמשק, שכלל את השטחים מדרום לדמשק, עבר הירדן וצפון ארץ ישראל. הממשל באיסטנבול נמנע מלהתערב במערכות החיים של האוכלוסייה, ותושבי האזור ניהלו את חייהם במסגרות המסורתיות של השבת, החמולה, הכפר והעדה. בהוויה שלטונית וחברתית זו התפתחו מרחבים אוטונומיים, שנשלטו על ידי מנהיגים מקומיים מסורתיים, שיחיים וראשי משפחות גדולות.⁴ בתקופה זו אתגר מעת לעת חבל החוראן את השלטון העות'מאני, לעתים בהימנעות מתשלום מסים, ולעתים בסירוב לציית להוראות המושל העות'מאני.⁵

התקוממות החוראן נגד העות'מאנים החלה עם כיבושה של דמשק במאי 1832 ע"י אברהים פאשה, בשליחותו של שליט מצרים מטעם איסטנבול, מחמד עלי. אברהים פאשה ביקש לבטל את האוטונומיה שזכו לה תושבי החבל מהמנהיגים העות'מאנים, ולהחיל גיוס חובה לבני החוראן.⁶ צעדי השלטון החדש יצרו אינטרס משותף בין אנשי ההר הדרוזי לאנשי העמק הסונים למאבק משותף, אותו הוביל אסמאעיל אל-אטרש מהר הדרוזים. לבסוף, ויתר אברהים פאשה וגיוס החובה בוטל.⁷

חיכוך נוסף מול אנשי החוראן שעורר גל מחאה נגד השלטונות העות'מאנים, אירע באוגוסט 1910. בתגובה לרצח שלושה תושבים, שהעות'מאנים נתפסו כאחראים לו, סגרו הדרוזים את הדרך האסטרטגית בין עמאן לדמשק, ניתקו את העברת הדואר לחיג'אז ולארץ ישראל, והפסיקו לשלם מסים ולמסור את נשקם בהוראת השלטונות. שליט וילאית דמשק מטעם האימפריה העות'מאנית, סאמי פאשה אל-פארוקי, הכניע את המרד במהלך בו נהרגו מאות מתקוממים, ומספר מנהיגים הוצאו להורג, בראשם ד'וקאן אל-אטרש

³ וילאית – יחידה מנהלית באימפריה העות'מאנית (חבל, נפה, גליל).

⁴ משה מעוז, **סוריה: אל הערביות וחזרה, סדרת "המזרח התיכון בימינו"**, (רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2011), עמ' 11.

⁵ חגי ארליך, **המזרח התיכון בין מלחמות העולם**, (ת"א: האוניברסיטה הפתוחה, 2003 [1992]), עמ' 134-146.

⁶ בריגיט שבליר, **אינתיפאדת הר הדרוזים - החוראן** [בערבית], 2004, עמ' 78.

⁷ שם, עמ' 93.

(נכדו של אסמאעיל אל-אטרש).⁸

החוראן והמרד הערבי הגדול של השריף חסין (1914-1918)

השריף חסין בן-עלי היה ראש השושלת ההאשמית, שאבותיה שימשו מאז המאה ה-13 כשומרי המקומות הקדושים (שריפים) במכה ובמדינה. ב-1916 כרת השריף חסין ברית עם הבריטים (ברית שגובשה ב"מכתבי חסין – מקמהון") ופתח ב"מרד הגדול במדבר" נגד הסולטאן העות'מאני.⁹ בתחלופת המכתבים בין חסין לבין הנציב הבריטי במצרים, הנרי מקמהון, הוסכם כי בתמורה לעזרת כוחותיו של חסין במאבק הבריטי נגד העות'מאנים, יזכה חסין במלוכה על ממלכה ערבית אחת גדולה שתשתרע מחצי האי ערב בדרום ועד סוריה בצפון, ומעיראק במזרח ועד הים התיכון במערב.

עוד מתקופת הח'ליפות העבאסית, עיר המפתח לכיבוש המרחב הערבי וביסוס השליטה בו הייתה דמשק. לצורך ביסוס שליטתו באזור החג'אז והסגת הכוחות העות'מאנים מהאזור, חייב היה חסין לפצל את כוחותיו, ולכן שלח את בנו עבדאללה ועלי להילחם על החג'אז ועבר הירדן, ואת בנו פייצל צפונה, לכבוש את דמשק. הדרך לדמשק עברה במסדרון האסטרטגי הצר שבדרום סוריה של ימינו – החוראן, על כן, חייב היה פייצל לכרות ברית התקפית עם מנהיג הדרוזים בני החוראן, סולטאן אל-אטרש (בנו של ד'וקאן אל-אטרש). ב-1918 נחתמה הברית בין נציגיהם של פייצל וסולטאן, והדרך לדמשק נפתחה.

ב-1 באוקטובר 1918 נכנסו כוחותיו של פייצל מנצחים לדמשק. לפי הסיפור, כאות הערכה לאנשי החוראן, זכה סולטאן אל-אטרש להניף את דגל המרד הערבי על בניין הממשל בדמשק.

המנדט הצרפתי - יחסי כוחות פנימיים והמרד הגדול, 1920-1946

שלטונו של פייצל בסוריה בין השנים 1918-1920 היה ניסיון ראשון בהיסטוריה המודרנית להקים מדינה לאומית-ערבית עצמאית ועל-עדתית. בניין המדינה הפייצלית הסורית נקטע עם הפרתה של בריטניה את הסכמות חסין – מקמהון, ופנייתה, יחד עם צרפת, ליישום הסכם סייקס – פיקו, לפיו

⁸ שם, עמ' 161-160.

⁹ Michael Provence, *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*, (Texas: Austin University Press, 2005), p. 12.

אזור "סוריה הגדולה" היא תחת מנדט צרפתי. פייצל כמובן התנגד לוותר על שלטונו בסוריה, אך עם כניסת הצבא הצרפתי לדמשק ביולי 1920 אולץ לסגת, והומלך על עיראק כפשרה.

שלטונות המנדט הצרפתי ניסו לנצל את הפסיפס העדתי - תרבותי של סוריה למטרות ביסוס משילותו באמצעות מדיניות "הפרד ומשול".

הצרפתים פיצלו את סוריה לשש יחידות ממשל ("états") נפרדות.¹⁰ הם הקימו את מדינת דמשק, מדינת חלב, מדינת העלווים לחופי הים התיכון (סביב עיר הנמל לטקיה), בחוראן את מדינת הדרוזים – ג'בל דרוז (סביב העיר סוידא), את מדינת לבנון הגדולה (לבנון של ימינו) לטובת הרוב הנוצרי-המרוני שבאזור, ואת המחוז האוטונומי אלכסנדרתה בצפון מערב סוריה (לימים נבלע בתוך המדינה התורכית).

הגדרתו של ג'בל דרוז כ"מדינה" נתפסה כניסיון של המנדט הצרפתי לבטל את אופיו האוטונומי של החוראן בשלמותו, מה שהוסיף למוטיבציה של הדרוזים, בהנהגת סולטאן אל-אטרש, להמשיך ולהתנגד לשלטון הזר.

העמקת הקיטוב הבין-עדתי והבין-דתי וחלוקתה של סוריה למחוזות ממשל מבודדים הפכו לכלים המרכזיים של הממשל לביסוס שלטונו על המדינה. הצרפתים גייסו את בני הדרוזים והעלווים ל"גדודים המיוחדים" בצבא הסורי, יחידות אתניות נפרדות, ועשו בהם שימוש לדיכוי מהומות והפגנות של תנועות לאומיות, סוניות ברובן. כמו כן, המיעוט הנוצרי-מרוני קיבל זכויות אוטונומיות בחינוך, בשיפוט בענייני אישות וניהול 'הווקף'.¹¹

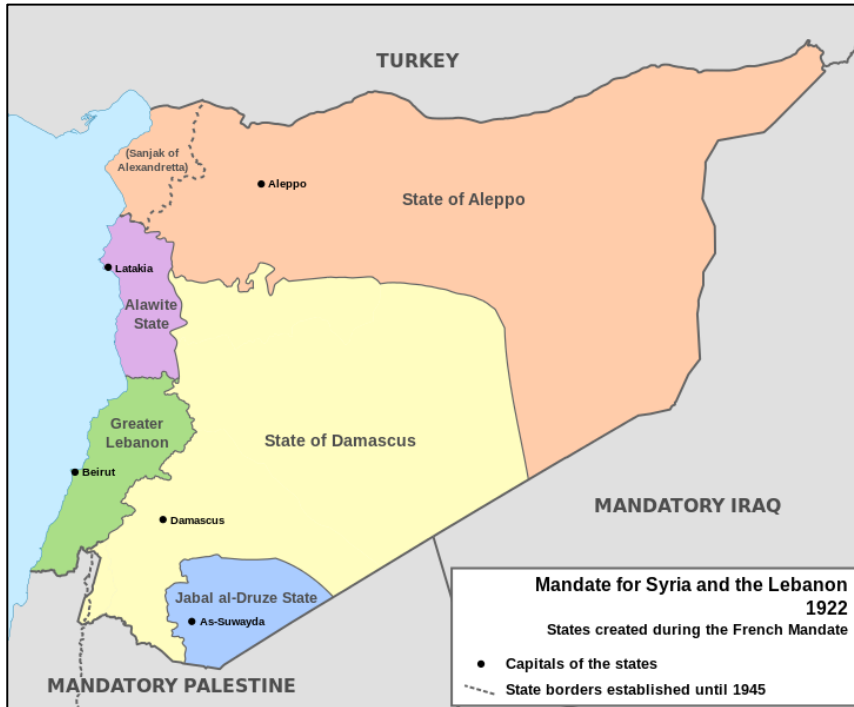
ב-1923 התחלף הקצין הצרפתי הממונה על הר הדרוזים, ולתפקיד מונה סרן קרבייה (Carbillet). קרבייה לא הכיר את המנהגים והמסורת המקומיים ולא שלט בשפה כמו קודמו. הוא החליט לפרק את שלטון השיחיים וראשי השבטים, שהיה אבן היסוד החברתית במשך מאות שנים, ולקח לידי את כל הסמכויות השלטוניות והדתיות באזור. קרבייה גם ניסה להטמיע שיטת מפקדיו, ונהג באזור במדיניות "הפרד ומשול" בניסיונו ליצור סכסוכים בין שבטיים ובין עדתיים באזור.¹²

¹⁰ Michael Provence, *The Great Syrian...*, p. 13.

¹¹ משה מעוז, *סוריה...*, עמ' 23.

¹² בריגיט שבליר, *אינתיפאדת...*, עמ' 210-215.

מפה מס' 2: שש יחידות הממשל של המנדט הצרפתי¹³

מדיניות ההנהגה החדשה בהר עוררה זעם בקרב האוכלוסייה המקומית, והחלה מתגבשת קואליציה בין עדתית חוצת גבולות בין הדרוזים והערבים הסונים שבאזור לבין השבטים הסונים שבאזור אירביד בעבר-הירדן (בתמיכת האמיר עבדאללה).

האות לפרוץ המרד הגדול בצרפתים¹⁴ ניתן ב- 21 ביולי 1925 עם תקיפת שיירה

¹³ מתוך ויקיפדיה, ר':

http://en.wikipedia.org/wiki/File:French_Mandate_For_Syria_and_Lebanon_Map_en.svg

¹⁴ תולדות המרד הסורי בצרפתים, כמו סיפורי מאבקים רבים, מצויות בויכוח היסטוריוגרפי רב שנים. יש הרואים בו מאבק לאומי – סורי נגד כיבוש צרפתי קולוניאליסטי, ויש הרואים בו לא יותר מהתקבצות קבוצות שונות בעלות אינטרסים שונים (לעתים מנוגדים) שפעלו יחדיו נגד אויב משותף. אין בתיאור המובא במאמר זה לקבוע לכאן או לכאן, אלא לתאר את מהלך העניינים המוסכם לרוב. להרחבה בנושא הויכוח ההיסטוריוגרפי ראה:

צרפתית ב"נבע אל-קופר" ע"י אנשי סולטאן אל-אטרש.¹⁵ עם הפעולה הצטרפו למרד כפרים רבים בהר שתקפו מבני ממשל, פרצו לבתי כלא ושחררו אסירים רבים. המרד החל להתפשט ובתחילת אוקטובר כבר הגיע לערים הגדולות חמאת וחמץ, תוך הצטרפות מנהיגים סונים רבים לכוחותיו של אל-אטרש (בהם פאוזי קאוקגי, חסן אל-חראט, נסיב אל-בקרי ועז א-דין אל-חלב). ההסלמה במרד הביאה את הצרפתים לעבור לפעולות חריפות ביותר, המשמעותית בהן הייתה הפצצה אווירית מתמשכת על דמשק (עד כדי חורבנה של העיר העתיקה).

אט אט התגברו הצרפתים על הכוחות המורדים (בעיקר באמצעות התאמת פעולות הדיכוי לקבוצות המורדים השונות), וביוני 1927, כמעט שנתיים לאחר שפרץ, דוכא המרד באופן סופי, כשמנהיגיו – קאוקגי ואל-אטרש, נמלטו אל מחוץ לגבולות המנדט מחמת גזר דין המוות שהוטל עליהם ע"י השלטונות.¹⁶ דיכוי המרד ביסס את כוחו של המנדט הצרפתי ברחבי סוריה לשנים הבאות, אך עם נפילתה של צרפת בידי גרמניה במלחמת העולם השנייה, עבר השלטון על סוריה ולבנון לידי ממשל וישי הפרו-גרמני. גורמים גרמנים ואיטלקים נכנסו גם הם למערכת הסורית וגייסו תמיכה בפעילות מדינות הציר (במסגרת התכניות העתידיות של גרמניה למזרח התיכון). השינויים אותם הביאה עמה מלחמת העולם השנייה על סוריה הוסיפו למצב הכאוטי שהתחולל בתוך המדינה, במסגרתו התנהלו מאבקים פוליטיים וקרבות של ממש בין העדות והפלגים השונים. כתוצאה מכך, הבין סולטאן אל-אטרש כי אין ברירה אחרת, ועל הדרוזים להקים מדינה עצמאית, במסגרת פדרציה סורית-לבנונית עתידית.

ביולי 1941, שוחררו סוריה ולבנון ע"י בעלות הברית (בריטניה ולוחמי צרפת החופשייה), אך רוחות לאומיות סוריות לחצו על הממשל לעזוב את המדינה וביקשו לכונן עצמאות. ב-17 באפריל 1946, יום כינונה של המדינה הסורית העצמאית, כבר לא היה חייל צרפתי אחד על אדמת סוריה.

Birgit Schaebler, "Coming To Terms with Failed Revolutions: Historiography in Syria, Germany and France," *Middle Eastern Studies*, Vol. 35, No. 1, Jan. 1999. pp. 17-44.

¹⁵ בריגיט שבליר, "אנתיפאדת...", עמ' 223.

¹⁶ שם, עמ' 228.

תמונה מס' 1: סולטאן אל-אטרש¹⁷

החוראן בעיצובה של סוריה החדשה (1946-1970)

המדינה הצעירה שקמה לא הצליחה לגשר בין הקבוצות ולמצוא מכנה משותף בין העדות והחמולות. חלק מהקבוצות והעדות לא הכירו בגבולות המדינה ש"עברו בירושה" מגבולות "סייקס-פיקו" של תקופת המנדט. למעשה, המאפיין הבולט ביותר של המדינה הסורית מיום עצמאותה ועד עלייתו לשלטון של חאפטי אל-אסד ב-1970, הוא אי יציבות והיעדר משילות. ממשלות נופלות והפיכות צבאיות הפכו לשגרה היומיומית של הפוליטיקה הסורית לאורך כל אותה תקופה. המערכת הפוליטית של המדינה הצעירה

¹⁷ מתוך: אנציקלופדיה בריטניקה:

<http://britannica.com/EBchecked/media/148087/Sultan-al-Atrash-leader-during-the-druze-revolt-1926>.

קרדיט:

G. Eric and Edith Matson Photograph Collection/ Library of Congress, Washington, D.C. (Digital file no. LC-DIG-matpc-06444).

חסרה הייתה מנהיג כריזמטי שיוכל לקדם פיוס, סובלנות בין-עדתית ורפורמה כלכלית-חברתית. הקהילות השונות והמגוונות במדינה הסורית לא ניחנו בשום זהות משותפת, והמשיכו להתנהל במסגרת הנאמנויות המקומיות – שבטיות שהתפתחו במשך מאות שנים.¹⁸

עם כינונה של המדינה וייסוד ממשלה סורית רפובליקנית, הלינו אנשי החוראן על כך שאינם זוכים לייצוג הולם בפרלמנט שבדמשק, במיוחד נוכח התרומה המשמעותית של בני עדתם לסילוק השלטון הצרפתי מהאזור. במהרה ויתרו הדרוזים על הניסיון להשתלב ולהשפיע בצורה משמעותית יותר בפרלמנט, ופנו למרחב החברתי-פוליטי הטבעי שלהם באמצעות טיפוח הקשרים המשפחתיים והעדתיים והתבססות עליהם כ"רשת מנהל חיים" מרכזית. ההנהגה של החוראן חזרה לקשור קשרים עם המלך עבדאללה בעבר הירדן, שנתפס בעיניהם כמי שקרוב אליהם יותר מאנשי המרכז הסורי, וכמי שמבין בניהול שלטון שבטי ועדתי יותר מבני האליטה של ערי המרכז (דמשק וחלב). יתר על כן, בפגישות שנערכו בין נציגי החוראן אצל המלך עבדאללה אף דובר על האפשרות לצירוף חבל החוראן לממלכה ההאשמית הירדנית. מנהיגות החוראן לא שמרה נאמנות לרעיון הרפובליקה הסורית, אלא ביקשה להשתייך לחברה שהייתה קרובה אליה תרבותית. הם לא ראו עצמם חלק מהשלטון המרכזי, ופעלו להדחתו של המנהיג שעלה ממרכז העילית הסונית. מאבק אנשי החוראן בשלטון נמשך, למעשה, עד תפיסת השלטון על ידי גנרל ג'ידיד, בן העדה העלווית, ב-1966.

הניכור מהשלטון בדמשק הפך להתנגדות דרוזית של ממש לשלטון הסוני שבבירה, ובמקביל לקשרים עם המלך עבדאללה בעבר הירדן, החלו להיטוות קשרים גם עם בני העלווים בחוף. הייתה זו ראשית צמיחתו של מעמד ביניים, שנשא את נס הלאומיות הכל-אזורית והעל-עדתית. דחיקתם של המיעוטים הפריפריאליים משותפות בשלטון המרכזי הניבה, בסופו של דבר, את הקמתה ב-1947 של מפלגת הבעת'.¹⁹

אדוארד עטייה, סופר ערבי-נוצרי ידוע, כתב בספרו מ-1946, "אם הייתה אי פעם מדינה שבה כל השפעה שבעולם, אלוהית או גשמית, חומרית או מוסרית,

¹⁸ מעוז, **סוריה...**, עמ' 27.

¹⁹ יוכבד ארליך, **סוריה: אסטרטגיה אזורית ותמורות פנימיות**, (ת"א: חמו"ל, 1998) עמ' 27.

מובנית או חיצונית, מתנגדת לאחדות לאומית ולגיבוש רגש פטריוטי – המדינה הזאת הייתה סוריה לפני 1914".²⁰ קווי השסע בין כתות וקהילות לא נעלמו גם אחרי קבלת העצמאות ואף הלכו והחריפו עם הקמת המדינה ב-1946.²¹

בדצמבר 1949, בעקבות הפיכה צבאית (שלישית במספר) עלה הקצין אדיב שישכלי לעמדת מפתח בשלטון הסורי, ובעקבות "משאל עם" שנערך באפריל 1953, מונה שישכלי רשמית לנשיא הרפובליקה הסורית. שלטונו של שישכלי היה אלים ורודני, במסגרתו הוצאו אל מחוץ לחוק כל המפלגות וההתארגנויות העדתיות, נסגרו עיתונים אופוזיציוניים, ומתנגדים למשטר נאסרו ועונו. מנהיגי האופוזיציה הבולטים נגדו היו נשיאה הראשון של סוריה העצמאית, האשם אל-אתאסי, ומנהיג הדרוזים סולטאן אל-אטרש. הוראתו של שישכלי בפברואר 1954 לאסור את אתאסי ואת שני בניו של סולטאן אל-אטרש, הייתה הזרז להתקוממות כללית נגד שלטונו, אליה הצטרפו מחוזות רבים ברחבי המדינה.²² שישכלי הודח מהשלטון במהרה ונמלט לברזיל. הדחתו של שישכלי מהשלטון פגעה גם באליטה הסונית שאחזה במוקדי השלטון בדמשק, הן באמצעות התקדמות בצבא (אליו מיאנו להתגייס בני האליטה הסונית הותיקה), הן באמצעות מפלגת הבעת' שקמה ב-1947. נציגי העדות הפריפריאליות החלו לעלות בסולם ההיררכיה החברתית ולבסס מעמדם בקונצנזוס הלאומי.

ברוח הפאן-ערביות הנאצריסטית הוקמה בפברואר 1958 "הרפובליקה הערבית המאוחדת" – איחודן של מצרים ושל סוריה לכדי מדינה ערבית אחת (כצעד ראשון לקראת צירופן של מדינות נוספות לאיחוד הכלל-ערבי). המדינה המאוחדת לא החזיקה מעמד זמן רב, וכתוצאה מהפיכה צבאית בסוריה, פורקה "רע"ם" ("קע"ם" בפי הישראלים) ב-28 בספטמבר 1961. במאוס 1963 התחוללה ההפיכה שהעלתה לראשונה את מפלגת הבעת' לשלטון, אך גם היא לא הצליחה להרגיע את הרוחות, וכבר בפברואר 1966 נערכה הפיכה צבאית נוספת, הפעם בתוך מפלגת הבעת'. ייחודה של הפיכה זו, שכונתה בשל

²⁰Edward Selim Atiyah, *An Arab Tells His Story: A Study in Loyalties*, (London: Murray, 1946).

²¹ פואד עגימי, **המרד בסוריה**, (תל אביב: עם עובד: 2013) עמ' 107.

²² אליעזר בארי, **הקצונה והשלטון בעולם הערבי**, (מרחביה: ספרית פועלים, 1966) עמ' 58-59.

אופייה הסוציאליסטי-מרקסיסטי מהפכת ה"נאו-בעת", היה גם בשני מנהיגיה העלויים - הגנרל צלאח ג'דיד, שמונה לנשיא הרפובליקה, ומפקד חיל האוויר, הגנרל חאפט' אל-אסד, שמונה לשר ההגנה ושר החוץ. תפיסת השלטון בידי העלויים התקבלה על ידי הרוב הסוני בסוריה כגזל נחלת אבותיהם. לאחר ארבע שנים, לאור התגלעות חילוקי דעות קשים בין אסד לג'דיד, וגם בעקבות הכישלון במלחמת ששת הימים, הדיח אסד את ג'דיד מהשלטון בהפיכה "שקטה", וב-13 בנובמבר 1970 החל עידן שושלת אל-אסד בסוריה.²³

תקופת שלטונו של חאפט' אל-אסד (1970-2000)

מפלגת הבעת' הביאה להיפוך הפירמידה השלטונית בסוריה: את מקומה של האליטה העירונית הסונית, ששלטה בחיים הפוליטיים ובחיי החברה והכלכלה בסוריה, החליפה קואליציה חדשה שהורכבה ממגזרים שהיו דחויים ומקופחים בחברה הסורית (בני עדות המיעוטים והכפריים מהפריפריה). כך, עליית מפלגת הבעת' לשלטון ב-1963 שינתה לבלי היכר את הנוף הפוליטי של סוריה.

מקור כוחה של המפלגה היה בני המיעוטים שגרו במחוז החוראן ובהר העלויים, אך גם סונים מהפריפריה (חבל החוראן, מחוז דרעא ואל-ג'זירה), שהיו לאורך שנים רבות אוכלוסיות דחויים על ידי האליטה הסונית העירונית.²⁴

אסד הקים משטר עדתי, הנשען על בני עדתו העלויים, עדה בעלת מעמד חברתי נחות בעבר, שהשתלטה על עמדות מפתח בהנהגת המדינה. יחד איתם, השכיל אסד לקשור קשרים עם מנהיגי העדות השונות וליצור אווירת אחדות בקרב בני הפלגים והשבטים שהיו מדוכאים ונרדפים בעבר – ולא עוד. כך, מעגל מקורביו של אסד ("הג'מאעה") התחלק לשני מגזרים עיקריים – הראשון, אנשי הכפר והפריפריה ממוצא סוני – כמו מחמוד זועבי, מצטפא טלאס ועבד אלחמיד חדאם, אשר השתלבו במשרות ממשל בכירות, והשני, בני עדות המיעוטים, נוצרים, דרוזים ואסמאעיליים, שהעדיפו לראות מיעוט כמוהם עומד בשלטון, מאשר את המשך המשטר הסוני. קואליציה זו, בשילוב

²³ יוכבד ארליך, **סוריה...**, עמ' 32.

²⁴ פואד עגימי, **המרד...**, עמ' 42.

התשישות הכוללת מעשורים של מלחמות פנימיות, הביאו ליציבות השלטונית היחסית של עידן אסאד האב.

מתוך ידיעתו את ההיסטוריה של חבל החוראן ומידת השפעתו על הנעשה בדמשק, הבין אסד כי לא יוכל לבסס ולבצר שלטונו באופן מספק מבלי לגייס לתמיכתו את אנשי פריפריה זו. כך, גויסו רבים מקרב בני החבל לשורות הממשל (ובהמשך חלקם אף נתמנו לשרים), הופנו משאבים ניכרים לפרויקטים לשיפור התשתיות בחבל החוראן, (ובראשם "פרויקט הירמוד"). חיזוק הספר הסורי הדרומי שירת את אסד בשתי מטרות מרכזיות במדיניותו – הראשונה "כלפי פנים" – חיזוקו הכלכלי והחברתי של החבל (וגם שיקומו לאחר מלחמת יום הכיפורים) הפחית במידה ניכרת את תחושת הניכור של תושבי כלפי השלטון המרכזי בדמשק ולראשונה יצר בקרב תושבי תחושת שייכות וחיבור. המטרה השנייה הייתה "כלפי חוץ" – חיזוק הספר בגולן מול ישראל, במטרה להפוך את השטח למרחב עירוני-חקלאי, שיסווה פעילות מסוגים שונים באזור, ויהיה מרושת בתעלות מים כדי להקשות על תמרון ישראלי לתוך הגולן הסורי.²⁵

הקואליציה שבנה אסד עם תושבי החבל ועם שאר העדות והקהילות בסוריה, עמדה במבחן בימי המרד הסוני בעיר חמאתי ב-1982, עת דיכא המשטר באופן ברוטאלי את המרד במחיר של אלפי הרוגים, רובם אזרחים.

השיטה האסדית הצליחה להשעות את הסכסוכים בין הקהילות השונות, אך מעולם לא פתרה אותם. אסד עסק במשך כל תקופת שלטונו במאבקי הישרדות ונדרש למשחקי כוח מתמשכים. הוא קירב אישים והרחיקם, העניק סמכויות ונטל אותן, פירק בריתות בין מקורביו, העניש בחומרה על גילויי אי-נאמנות ולעיתים גם "סלח" על כך.²⁶

ולבסוף, במקביל למערכת השלטונית הרגילה, הפורמאלית, בנה אסד מערכת שלטונית סמויה, המבוססת על ראשי מנגנוני הביטחון ומפקדי יחידות הצבא, שרובם בני העדה העלווית.²⁷ מערכת האכיפה והשיטור הסמויות רדפו כל סממני אופוזיציה למשטר, ומתנגדים למשטר, ואף החשודים בכך, עונו

²⁵ חן ברנשטיין, "הכפרים הקדמיים ומפעל הירמוד "אגן הרוקד" - יחסי גומלין", (עבודת מבי"ל, 1992).

²⁶ רון טירה, **עיצוב מדיניות ישראל כלפי סוריה**, (ת"א ידיעות אחרונות, 2000) עמ' 57.

²⁷ אייל זיסר, **סוריה של אסד על פרשת דרכים**, (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1999), עמ' 43.

ונכלאו במרתפי המשטרה החשאית. החברה הסורית שמרה אמונים לשליט הטוטליטרי שלה – הן מתוך נאמנות, הן מתוך פחד מוות.

תקופת שלטונו של בשאר אל-אסד (2000-)

עם מותו של חאפטי אל-אסד ביוני 2000, עבר השלטון לידי בנו, בשאר, וסוריה נכנסה לפרק חדש בתולדותיה.

עם עליית בשאר לשלטון, לאחר תהליך הכנה ארוך שכלל תפקידים צבאיים וחילופי גברי בצמרת המשטר והצבא, דובר רבות באיש הצעיר שלמד רפואה והשתלם באנגליה, ורבים תלו תקווה בכך שיעלה את סוריה על דרך חדשה. בחודשים הראשונים לשלטונו החל בשאר במהלך נרחב של שינויים פרסונאליים במערכת המשטר הביטחוני והצבאי, הפוליטי והכלכלי.

עד מהרה חל שינוי מהותי במגמה. בפברואר 2001 נתן בשאר את האות לראשית מערכה נגד החוגים הרפורמיסטיים ואנשי הרוח שזיהו מוקדם מדי את עלייתו לשלטון כ"עידן חדש"²⁸ במקביל, החלה התקשורת הסורית הרשמית לתקוף את אלה שדרשו רפורמות, והאשימה אותם בפגיעה באינטרס הלאומי הסורי. באוגוסט אותה שנה החל בסוריה גל מעצרים של בכירים מהמחנה הרפורמיסטי, שלא נזהרו ולא נרתעו מאיומי המשטר.²⁹

בניגוד לאביו, בשאר לא הכיר בחשיבות החיבור לשבטים, לעדות ולתושבי הפריפריה. הוא נישא לסונית ממעמד גבוה, והידק קשריו עם אנשי עסקים סונים בולטים. הוא לא הכיר טוב מספיק את מאבק ההישרדות של אביו, כבן העדה העלווית הדחוייה והנידחת.

ההתקוממות הגדולה בסוריה נגד משטר אסד (עליה יפורט בהרחבה בפרק ג'), שהחלה במאוס 2011, היא דוגמא מובהקת למקומו המרכזי של חבל החוראן בעיצוב המתחולל בסוריה. ייחודה של ההתקוממות הסורית, יחסית להתקוממויות בשאר מדינות ערב, הוא במקומה של **הזהות הגיאוגרפית-עדתית**. ההפגנות הגדולות שהחלו בדרעא והתפשטו לחוראן בתחילת ההתקוממות קראו תחילה לשינוי מדיניות ורפורמה שלטונית. עד מהרה, כבר ביוני 2011, נוספו לקריאות לרפורמה גם הסיסמה "השתיקה שלכם הורגת אותנו", ברמיזתם לשיבתם על הגדר של תושבי הערים הגדולות – חלב,

²⁸ שם, עמ' 116.

²⁹ שם, עמ' 119-122.

דמשק וחמץ.

האוכלוסייה בדרעא העזה לקום ולמחות נגד שלטון ותיק וחזק, הידוע ומוכר באכזריותו. לאנשי דרעא היה את האומץ ותחושת המסוגלות לעמוד מול העוצמה של השלטון המרכזי ואף לאתגר ערים אחרות גדולות ומשמעותיות כגון חלב ודמשק, בקריאות: איפה אתם "החלבים" ו"החמצים" ו"הדמשקאים". בניגוד לתוניס ומצרים, ההתקוממות בסוריה התאפיינה בהיבט גיאוגרפי ייחודי בה הייתה חשיבות נפרדת ל"זוהות הטריטוריאלית", החותרת תחת אחדות מדינת הלאום.³⁰

עם תחילת המהומות בסוריה נפתחה "תיבת פנדורה", וממנה יצא שד הכיתתיות של המזרח הערבי, בפרט קו השבר הסוני-שיעי. התהליך החל כהתקוממות מקומית, בהתנגדות לרודנות, אך קנאים וסלאפיסטים משכו את השטיח מתחת לרגליו של המאבק. גורמים קנאים וג'האדיסטיים, שלחמו נגד האמריקאים בעיראק, במחוז אנבאר הסוני, נהרו לתוך סוריה כדי להילחם בעלויים ובני המיעוטים ה"כופרים".

פרק ב' - הפוטנציאל ההיסטורי – "ברית המיעוטים"?

משביססנו, בפרק הקודם, את טענתנו באשר ליחס הישיר שבין היכרות מעמיקה עם ההיסטוריה והמאפיינים המקומיים לבין היכולת להבין את האירועים העכשוויים, נדון כעת בפוטנציאל הגלום באימוץ טענה זו. בפרק זה נכוון לאפשרויות שיתוף הפעולה בין ראשי השבטים והעדות בחבל החוראן לבין ישראל. נעשה זאת באמצעות עיון בשני אירועים היסטוריים: ברית המיעוטים של הדרוזים עם התנועה הציונית וקשירת הקשרים עם אישים וקבוצות בלבנון טרם הקמת המדינה.

התפתחות ברית המיעוטים עם התנועה הציונית

המדיניות הציונית כלפי העולם הערבי עוצבה ונוהלה על ידי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, שנוסדה ב-1923, והייתה התשתית למשרד

³⁰Fabrice Balanche, "Géographie de la révolte Syrienne," *Sciences de l'homme et de la société*, 2011.

החוץ ולמערכת המודיעין של המדינה שבדרך.³¹ במסגרת מדיניות התנועה הציונית, פנתה המחלקה המדינית לשלושה גורמים עיקריים, שנתפסו על ידה כבעלי פוטנציאל של הידברות: הראשון, האמיר עבדאללה ששלט בעבר הירדן, שגילה עוינות להנהגה של משפחת חוסיין, משפחתו של המופתי; השני, "הגוש הלאומי בסוריה", על רקע עניינו להסתייע בתנועה הציונית להשגת העצמאות מצרפת; והשלישי, הנוצרים המרונים בלבנון, לאור האינטרסים שלהם בגורם לא מוסלמי דומיננטי נוסף באזור.

יתר על כן, באמצע שנות העשרים של המאה הקודמת, פעילי התנועה הציונית בארץ ישראל הבחינו בהתנהגותם השונה והבדלנית של בני העדה הדרוזית ועמלו למען השאתם מחוץ למעגל העימות הציוני-ערבי. קשרים ראשוניים עם בני העדה התקיימו בארץ ישראל ובהר הדרוזים, בעת המרד הדרוזי של סלטאן אל-אטרש בצרפתים בשנת 1925, עת שימש כפר גלעדי כנקודה דרכה הוברח נשק להר הדרוזים.

אנשי הישוב היהודי והוועד הלאומי טיפחו קשרים עם מיעוטים שונים נוספים, כמו המארונים בלבנון והמשפחה ההאשמית בעבר הירדן ואף עם חלקים מהאוכלוסייה המוסלמית בארץ ישראל.³²

ב-1930 בנוסף למאבק הציוני-ערבי, התפתחו עימותים בין השבטים והעדות בתוך ארץ ישראל. באותה שנה נרצח שוטר מוסלמי, ששירת בכוחות המנדט הבריטי, והמוסלמים הטילו את האשמה על דרוזי, תושב הכפר מעיאר שבגליל. אירוע זה גרר עימות ורדיפה של אנשי הכפר ומעצר מנהיגי הכפר בכלא צפת. תקרית זו נוצלה על ידי יוסף נחמני, מהפעילים הציוניים בטבריה וראש ועד ההגנה המחוזית בטבריה. נחמני התגייס עם עוד פעילים מרכזיים מהישוב היהודי כדי ליעץ ואף להתערב מול השלטון הבריטי לטובת הדרוזי.³³ כתוצאה מכך, ולאחר שנודע דבר העזרה היהודית, עלתה קרנם של היהודים בקרב הדרוזים.

אירועים אלה חיזקו את רצונם של הדרוזים לקשור יחסי ידידות עם

³¹ ראובן ארליך, **בסבך הלבנון: מדיניותן של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל כלפי לבנון – 1918-1958**, (תל אביב: מערכות, 2000), עמ' 19.

³² פרג' רגיא, **הקשרים בין הדרוזים והיהודים בתקופת המנדט הבריטי 1918-1948**, 1990, עמ' 16.

³³ יואב גלבר, **מולדת חדשה: עליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם 1933-1948**, (ירושלים: יד צחק בן צבי, מכון ליאור בק, 1990), עמ' 142.

היהודים, ולהעמיק קשריהם עם הדרוזים בלבנון ובסוריה. ב-1934 פרץ סכסוך עדתי נוסף בכפר שפרעם ("שפא-עמר") בין הדרוזים למוסלמים. סכסוך זה דחף את הדרוזים לחפש משענת וסיוע בקרב אוכלוסיות אחרות, וביניהן היישוב היהודי שהיה באזור. אחרי שני מקרים אלה, הציע יצחק בן צבי לראשי הישוב לפעול לחיזוק הקשרים עם הדרוזים, ובכלל זה לבקר את הכפרים שלהם ולהציע להם עזרה משפטית נגד הלחץ ממנו הם סובלים מצד המנדט הבריטי ומצד העדות המוסלמיות והנוצריות.³⁴

בן צבי ואהרון חיים כהן, חבר המחלקה הערבית בהסתדרות, המשיכו להגיש סיוע לדרוזים בפרשיות שונות, והחליטו שהקשרים ימשיכו להתקיים באמצעות שני אנשי התנועה הציונית שהתגוררו בצפון ולהם קירבה ושפה משותפת עם הכפרים הדרוזים בכרמל ובגליל. השניים היו אבא חושי, איש חיפה (לימים ראש עיריית חיפה), ויוסף נחמני, איש טבריה. גישתו של בן צבי בדבר חשיבות טיפוח היחסים עם הדרוזים הוכיחה עצמה בעתיד. לרוב, שמרו הדרוזים על ניטראליות בסכסוך הציוני-ערבי, ואף ניסו להשפיע על התנהגות הדרוזים בסוריה ובלבנון, כך שלא יתערבו ולא יתמכו בצד הערבי, אלא יקפידו על ניטראליות.

בהמשך למפגשים בין הדרוזים בארץ ישראל לאנשי התנועה הציונית שהתקיימו ב-1934, החלו מגעים ראשוניים בין נציגי הישוב לבין מנהיגיהם הגולים של הדרוזים, שנסו מסוריה לצפון ירדן בעקבות כשלון המרד במנדט הצרפתי.

נציגי הישוב ידעו אודות הסיוע שהדרוזים בארץ ישראל מגישים לדרוזים הגולים בעבר הירדן ובאמצעותם יצרו קשר עם מנהיגי הגולים ובראשם מנהיג הדרוזים בחוראן - סולטאן אל-אטרש. בשנת 1934 נוצרו מגעים ראשוניים עם משפחת אל-אטרש, כאשר ביקר אחיו של סולטאן בכפר ראמה שבגליל ונפגש לשיחה עם אהרון חיים הכהן, איש הלשכה המאוחדת.³⁵

למגעים אלו יהיה המשך בקשר עם משפחת אל אטרש, ואף יצמחו רעיונות של שיתוף פעולה בין הדרוזים בסוריה לאנשי התנועה הציונית.

³⁴ פרג' רג'א, **הקשרים...**, עמ' 61.

³⁵ יואב גלבר, **מולדת...**, עמ' 144.

במהלך פרעות 1936, הפיץ יוסי נחמני כרוז בכפרים הדרוזים וביקש מהם לא להתחבר עם הפורעים. כפי שנכתב בכרוז:

"לבטח אתם זוכרים את העזרה שהגיש בן צבי לרגל העלילות עליכם מצד המוסלמים. אל תשכחו שאתם מיעוט וכל מיני עלילות ופורעניות מוכנות לכם. אנו רוצים שלא תשתתפו במרד".³⁶

הקשר בין היישוב לדרוזים התחזק בשנים הבאות, והתפתח עד לכדי סיוע ברכישת נשק. דבר הסיוע הגיע לאוזניו של סלטאן אל-אטרש, שבינתיים חזר להר הדרוזים בסוריה, והלה ענה במכתב: *"הננו לברך את הראיס ואת העם הזה (היהודים) על האהדה שגילה כלפיכם הנני מצווה עליכם לבל לעזוב את האחים הללו. אותנו מכנים בני מערוף היות שאנו מעריכים כל טובה שעושים למעננו, ואתם אל לכם לשכוח את הטובה הזו. עמדו שכם אחד לצד העם הציוני עמידה איתנה. מסרו לראיס תודה ודברי שלום".³⁷*

הפעלתנות של אבא חושי והמעורבות שלו ברכש והעברת נשק הביאה להחלטה בריטית לעצור אותו. אבא חושי העדיף להסתתר אצל ידידיו הדרוזים בסוריה, ואליו נלווה חסן אבו רוכן מעוספיה. הם יצאו ב-25 באוקטובר 1937 להר הדרוזים ונפגשו עם יוסף אלעיסימי, אחד מעוזריו הראשיים של סולטאן אל-אטרש, ועם עוד מנהיגים מהר הדרוזים. שם סוכס כי אל-עיסימי יעשה כל אשר ביכולתו כדי למנוע הצטרפות דרוזים לשירות הערבים ואף ינסה להשפיע על סולטאן אל-אטרש ומנהיגי ההר לכרות ברית עם היהודים.³⁸

בתמורה, סוכס כי אנשי הסוכנות ישלחו מדריכי חקלאות יהודיים אל הדרוזים להדרכה, יעזרו בפיתוח מקורות מים, בהדרכה בדרכי השקיה וגידול עצי פרי וירקות, יעודדו בנקים בארץ ישראל ובחוו"ל למתן הלוואות לשיקום ההר אחרי המרד בצרפתים, ויעזרו בהשפעתן של קהילות היהודים בצרפת לטובת הדרוזים בהר.³⁹

באוגוסט 1938 נפגש אבא חושי עם סולטאן אל-אטרש בכפרו של סולטאן, לקריא. סולטאן אל-אטרש ציין בפני הנוכחים את הדברים הבאים:

³⁶ שם, 64-66.

³⁷ פרג' רגיא, **הקשרים...**, עמ' 104.

³⁸ יואב גלבר, **מולדת...**, עמ' 145.

³⁹ פרג' רגיא, **הקשרים...**, עמ' 120.

”אמרת להנהגה הדרוזית שעליכם להמשיך את הקשר ויחסי השלום עם שכניכם בכלל ועם היהודים בפרט, כי יבואו זמנים אחרים והיהודים וגם האנגלים יזכרו לכם התנהגות טובה. סולטאן מסכם, כי ארצי (ארץ הדרוזים) זקוקה לעצה, הדרכה ולעזרה במציאת מקורות מים, לימודי שיטות עבודה חקלאיות ובנטיעות. כפי ששמעתי מדרוזים בארץ ישראל, אילו נקשרו קשרי ידידות, יכלו בני ארצי ללמוד מהיהודים ולקבל את עזרתם והדרכתם.”⁴⁰

באותה תקופה, אהרון חיים הכהן דן בעניין יחסי יהודים-דרוזים בדו"ח מפורט מיום 2 בנובמבר 1937: ”עלינו ללכת בקטנות כדי להגיע לגדולות”.

הצלחנו עם עבר הירדן ועם לבנון ועכשיו עלינו להצליח עם הדרוזים.”⁴¹ מטרת הקשרים הייתה להשיג ניטראליות של הדרוזים בסכסוך בארץ ישראל ולהכשיל את מאמצי הפלסטינים לגרור אותם לעזרתם. ואכן, מערכת קשרים זו הניבה תועלת ביטחונית בעת "המרד הערבי" בשנים 1936-1939, כאשר ניכר צמצום משמעותי בהצטרפות דרוזים לשורות המורדים הפלסטינים בארץ ישראל ובממדי הסיוע של הדרוזים בלבנון למופתי ולאנשיו.⁴²

קשירת קשרים עם אישים וקבוצות בלבנון

בתקופת המנדט הבריטי בארץ ישראל והמנדט הצרפתי בלבנון וסוריה חתרה התנועה הציונית לקדם אינטרסים מרכזיים בלבנון: האינטרס המדיני – כינון יחסים הדוקים ואף כריתת ברית פורמאלית עם העדה הנוצרית-מארונית בלבנון, כמו עם עדות נוספות בלבנון ובמזרח התיכון – כגון העדה הדרוזית; שיתוף פעולה פוליטי, הסברתי, תרבותי, וכלכלי להתגבשות "ברית המיעוטים"; שיתוף פעולה לניצול מי נהר הליטני, להשקיה והפקת חשמל; ואינטרס ביטחוני – מניעת התארגנות עוינת ופעולות איבה נגד היישוב היהודי בגליל.

לבנון, בדומה לסוריה, היא ארץ של עדות מיעוטים, ובה נוצרים אורתודוכסים, נוצרים קתולים, ארמנים, פרוטסטנטים, שיעים, סונים ודרוזים.

הקמת לבנון הגדולה (כאחת משש המדינות שהוקמו במסגרת המנדט

⁴⁰ שם, עמ' 126.

⁴¹ שם.

⁴² ראובן ארליך, **בסבך**, עמ' 74.

הצרפתי) יצרה מצב דומה לסוריה, בו חלק גדול מן האוכלוסייה התנגד לקטיעת קשרים עתידיים עם קהילות נוספות במרחב. הסונים בלבנון, לדוגמה, ביקשו להמשיך את הקשר עם הסונים בערים הגדולות בסוריה. מציאות זו, בה חלק מהאוכלוסייה מתנגד לעצם קיום המדינה, יצרה מתח ואיבה מתמידים ואף גרמה להתלקחות של מאבק חסר פשרות בין מרכיביה ההטרוגניים של המדינה הלבנונית. מתח ואיבה אלו הובילו למלחמת אחים ב-1975 ולאי שקט פוליטי וחברתי אקוטי שמאפיין את המדינה עד ימינו.⁴³

לבנון זכתה לתשומת לב מיוחדת מצד חיים ארלוזורוב ונתפסה כפוטנציאל לכינון יחסים טובים עם הישוב היהודי. מנהיגי התנועה הציונית האמינו שקיימת זהות אינטרסים בין הישוב היהודי לבין לבנון הנוצרית-מארונית, המאפשרת שיתוף פעולה מול הרוב המוסלמי והערבי, ומצריכה מאמץ מיוחד כלפי לבנון, ובעיקר כלפי העדה הנוצרית-מארונית.⁴⁴

מספר אישים בהנהגת התנועה הציונית פיתחו את **תפיסת "ברית המיעוטים"** – ברית בין הישוב היהודי בארץ ישראל לבין העדה הנוצרית-מארונית ובמידה פחותה יותר גם בין הישוב היהודי לבין העדה הדרוזית.⁴⁵ במשך שנות השלושים קיימו ראשי התנועה הציונית מגעים תכופים עם ראשי הכנסייה בלבנון. בתחילת הקשרים ב-1932, אליהו אילת, בכיר במחלקה המדינית, ביקר את הפטריארך המארוני, אנטואן עריציה, במקום מושבו "בברכיי", דרומית לגיוניה.

בפגישות נוספות, שהתקיימו בשנות השלושים, הצטרף אליו דוב הוז, ממייסדי מפלגת אחדות העבודה. הללו נפגשו עם דמויות נוספות בהנהגת הנוצרית-מארונית, בשארה אל ח'ורי ותומכיו.

התנועה הציונית ביקשה לקשור קשרים עם מספר עדות ולחפש אינטרס משותף עם כל קבוצה. כך אף נוצרו מגעים עם **האוכלוסייה השיעית** בדרום לבנון. העדה השיעית מנתה בתחילת שנות הארבעים של המאה הקודמת כ-200,000 איש (כ-19% מכלל אוכלוסיית לבנון), ורוב בני העדה התגוררו בג'בל עאמל ("דרום לבנון") ובבקעת הלבנון.

⁴³ אייל זיסר, "לבנון, "דפי מידע – מס' 23, (כפר סבא: חמו"ל, 1993).

⁴⁴ ראובן ארליך, **בסבך**, עמ' 22.

⁴⁵ שם, עמ' 24-25.

יחסי השכנות הטובה ושיתופי הפעולה ברמה המקומית, הניבו תועלת רבה עבור שני הצדדים. **השיעים סייעו ליישוב היהודי בתחום הביטחוני**, כולל סיוע ברכישת קרקעות באצבע הגליל, הברחת מעפילים מביירות דרך בית ג'בל ומשם לארץ ישראל. כמו כן, קשרים אלה נוצלו לקבלת מידע בדבר התארגנויות פלסטיניות בלבנון והסתננות קבוצות מזוינות לארץ ישראל, ולסיכול מאמצי המופתי ואנשיו להשגת סיוע לוגיסטי בכפרים השיעים בדרום לבנון.

מערכת קשרים זו היוותה משקל נגד לפעולות אנשי המופתי בדרום לבנון בעת "המרד הערבי" (1936-1939). לאורה איזנברג, שהביאה בספרה "My Enemy's Enemy" שלל ראיונות עם מתיישבים יהודים, ציינה כי לטענתם נמנעו שכניהם שמעבר לגבול להשתתף באופן פעיל בהתקפות הכנופיות. הם אף ציינו כי התוקפים היו תמיד כנופיות של ערבים בלתי סדירים ולא שכניהם הלבנונים עצמם.⁴⁶

נחום הורוביץ ומשה אליוביץ, שני אנשי השומר מכפר גלעדי, מציינים בעדויותיהם כי במאורעות בשנים 1936-1939 המופתי ניסה ללא הצלחה להפעיל את השיעים נגד כפר גלעדי ונגד ישובים נוספים בגליל.⁴⁷

פרט לקשרים שנטוו עם המאורנים והשיעים, פיתחה הסוכנות גם קשרים עם תושביה הסונים של לבנון. במהלך שנות השלושים התקיימו מגעים בין בן ריאד' אל-צאלח (בן למשפחה סונית עשירה מצידון, שהיה מעורב בפעילות התנועה הלאומית הערבית נגד הצרפתים) לבין ראשי הנהגת התנועה הציונית ובהם חיים ויצמן, דוד בן גוריון ומשה שרת (שרתוק, בזמנו). התנועה הציונית ראתה צורך להמשיך ולעמוד עימו בקשר, חרף רגשותיו הלאומיים, בשל חשיבותו הפוליטית בלבנון ובעולם הערבי. אישיות נוספת מבני העדה הסונית בעלת השפעה היה ח'יר אל-דין אל-אחדר מהעיר טריפולי, מי שמונה ב-1937 לראשות ממשלת לבנון.

האינטרס המשותף עם אל-אחדר היה קשור להשפעת המופתי בביירות. לתפישתו של אל-אחדר, לאומן לבנוני, פעילותו של המופתי בביירות הייתה פגיעה של ממש בריבונות הלבנונית, שהפכה את ביירות למרכז של פעילות

⁴⁶ Laura Eisenberg, **My Enemy's Enemy: Lebanon in the Early Zionist Imagination**, (Wayne State University press, 1994).

⁴⁷ ראובן ארליך, **בסבך...**, עמ' 46-54.

טרוריסטית. אל אחר דרש מהצרפתים להעביר את המופתי למקום מרוחק יותר ואף הציע להסתייע ביהודים להקמת עיתון גדול שיוביל תעמולה בכיוון זה. הקשרים עם אל-אחד נוצלו על ידי משה שרת לניסיון יחיד מסוגו להשגת סיוע מצד ממשלת לבנון, במגמה להקל על העלייה לקרקע של היישוב חניתה. בין התנועה הציונית לשני ראשי הממשלה הסונים (אל-אחד וחאלד שהאב) נוצר מפגש אינטרסים מעניין. האחרונים ייצגו אוכלוסייה שביסודה הייתה עוינת לציונות, אולם השניים חששו מהתחזקות המופתי ותומכיו בלבנון (בשל כרסום בסמכויות ותחושה של ריבון זר שמנהל את מדינתם). שניהם חתרו מאחורי הקלעים להגביל את כוחו של המופתי, ולשם כך היו מוכנים לשתוף פעולה מעשי עם האופוזיציה הפלסטינית ועם נציגי התנועה הציונית. קשרים אלה תרמו רבות וסייעו לאנשי התנועה הציונית, למשל במבצע העלייה לקרקע של אנשי חניתה.⁴⁸

לסיכום, התלכדות אינטרסים משותפים בין התנועה הציונית לעדות, קבוצות ושבטים הניבה תועלת ביטחונית לישוב היהודי טרם הקמת המדינה. חלק מקשרים אלה מתקיימים ותורמים עד היום, כגון: מערכת היחסים עם המשפחה ההאשמית בעבר הירדן והעדה הדרוזית בארץ ישראל. בלבנון נשמרו היחסים הטובים עם תושבי דרום לבנון מכלל העדות (מלבד הפלסטינים) עד מלחמת לבנון הראשונה.

פרק ג' - המציאות הסורית - משטר בתהליך קריסה

בראשית הטלטלה האזורית, נהג בשאר אל-אסד לצאת לרחובות ולבקר בערים כמעט ללא אבטחה, כשהוא מפזר אופטימיות אודות היציבות בסוריה ועתיד השלטון. בראיון שהעניק ליוול סטריט ג'ורנל' ב-31 בינואר 2011, דחה בזלזול את האפשרות שהטלטלה תתפשט לסוריה.⁴⁹ זאת, מבחינתו, משום שסוריה מצויה במצב טוב יותר ממצרים, ובעמידתה בחזית ציר ההתנגדות מול ישראל. על כן, לדבריו באותה העת, העם הסורי איתו ועם המשטר ואין

⁴⁸ ראובן ארליך, **בסבך**... עמ' 94-95.

⁴⁹ ראה: <http://goo.gl/07Juxa> [גישה: 12.01.2014].

היתכנות שהטלטלה תחדור לארצו.⁵⁰

בניגוד להערכותיו, האירועים בתוניס, במצרים, בלוב ובתימן טלטלו את העם הסורי ונסכו בו אומץ ותעוזה. במדינות אלו, החלה המחאה בערים המרכזיות ובמוקדי הכוח. אשר לסוריה, הייתה ציפייה שההתקוממות, אם תפרוץ, תחל בעיר חמאה, כנקמה על הטבח מ-1982, או דווקא בערים המעורבות הגדולות – חלב, חמץ ודמשק. אך בניגוד לצפוי הייתה זו דווקא עיר קטנה, המרכז האדמיניסטרטיבי של מישור החוראן החקלאי, הסמוך לגבול הירדני, שהתפרצה ראשונה – דרעא.

את הדרך ראשונה פרצה דרעא, אך גם בניאס, לטקיה, אידליב וטרטוס הניפו אחריה את נס המרד. עד סוף מאי 2011 נהרגו קרוב ל-900 בני אדם, מהם 418 בדרעא לבדה.⁵¹

עם התפשטות ההפגנות וריבוי המאורעות, החלו המפגינים להרים בצד הדגל הסורי את דגל השחרור והעצמאות, שהונף לראשונה ב-1932, ושימש את העם הסורי עד תום המנדט הצרפתי ב-17/4/1946.⁵²

המאבק על סוריה עצמה התפתח ממאבק פנימי על השליטה במדינה, לכדי מאבק חיצוני-אזורי על ההגמוניה באזור בין כוחות אזוריים שונים: בין הסהר השיעי (איראן וחזבאללה) לבין הציר הסוני (ערב הסעודית, קטאר וטורקיה)⁵³ יתר על כן, סוריה הפכה זירת התגוששות בינלאומית בין רוסיה וסין מצד אחד, לבין ארצות הברית ואירופה מצד שני.

איראן וחזבאללה שלחו לוחמים מטעמם, כדי להגן על משטר אסד ולארגן מיליציות מקרב בני העדה העלווית והשיעית, לרבות לוחמים שיעים שהגיעו מעיראק. רוסיה מצדה, המשיכה להפעיל את נמל טרטוס, מבצרה האחרון במזרח התיכון, ולספק למשטר הסורי סיוע כלכלי ואף נשק איכותי מסוגים שונים.

הארגונים הלוחמים בסוריה

המרד עבר תהליך התפתחות מהפגנות אזרחיות, למהומות חמושות ומשם

⁵⁰ מונה מטר, **אלאנתפאצ'ה אלסוריה מן אלאלוף אלא אליא** ("האינתיפאדה הסורית מא' ועד ת'"), (Arab Scientific Publishers, 2012), עמ' 21.

⁵¹ פואד עגימי, **המרד...**, עמ' 76-73.

⁵² מונה מטר, **אלאנתפאצ'ה...**, עמ' 150.

⁵³ שם, 144.

להתארגנויות סוריות חמושות. מאז עבר המרד לגלול נוסף והפך למלחמת אזרחים המערבת מיליציות מקומיות סוריות, מיליציות שיעיות מעיראק ומלבנון וכוחות ג'יהאדיסטיים המגיעים מחוץ למדינה.

לפי הערכות, פועלים כיום בסוריה כתשעים ארגונים לוחמים וארגונים הפועלים מול המשטר (לרבות ארגונים הומניטאריים). חלק גדול מהארגונים הוקמו כארגונים לוחמים שמטרתם העליונה הייתה הפלת השלטון העלווי של בשאר אל-אסד. עד מהרה הצטרפו עוד ועוד ארגונים למאבק, ולכל ארגון היו מטרות משנה. למעשה קמה אופוזיציה מפוצלת, ללא זהות אינטרסים ברורה. אפשר לסכם שהקשר בין הארגונים השונים הינו דינאמי ומשתנה לפי צרכיו הבסיסיים של המנהיג או האפוטרופוס של הארגון (ליברליים, אסלאמיסטיים וג'יהאדיסטיים).

קיימים גם קשיים בקשר בין המורדים והארגונים במחוזות השונים. ההערכה היא שכל ארגון מתארגן ומגן במחוז שלו, ומרבית לוחמיו הם בני האזור, אליהם מצטרפים לוחמי חוץ (חלק מהפרשנים מכנים זאת "תיירות טרור").

פרק ד' - האינטרסים האזוריים

"הסורים על הגדרות" – ההתקוממות מגיעה לגבול

כל עוד נשמר השקט ברמת הגולן, בחרה ישראל שלא להתערב בנעשה בתוככי סוריה ו"לשמור מרחק" מהאירועים.⁵⁴ ב-18 בנובמבר 2012 התרחשה תקרית משמעותית ראשונה בגבול, כאשר שלוש פצצות מרגמה נפלו באזור אלוני הבשן, ושלושה ימים לאחר מכן נשמע פיצוץ נוסף במרחב, הפעם ליד תל חזקה. צה"ל הגיב באמצעות ירי טיל מסוג "יתמוז" לעבר העמדה הסורית שזוהתה כמקור הירי. מספר תקריות דומות נרשמו בחודשים לאחר מכן.

בין ינואר למאי 2013 פורסמו מספר תקריות בהן תקפה ישראל, ע"פ טענות סוריות ופרסומים זרים, מטרות בשטח סוריה. מנגד, מספר תקריות של ירי רקטות משטח סוריה לשטח ישראל אירעו גם כן במקביל. ב-16 במאי 2013 בוצע לראשונה ירי רקטות מהעבר הסורי לעבר נקודות תצפית בחרמון. ארגון

⁵⁴ פואד עגימי, המרד..., עמ' 10-11.

שמשונוף לגוף המכונה "תנועת פלסטין החופשית" לקח אחריות על הפעולה.⁵⁵ על אף הטענה הרווחת כי המשטר הסורי מעוניין בהתלקחות על הגבול הישראלי לצורך הסטת תשומת הלב הפנימית נגד "אויב משותף", כבר בתחילת המהומות דאגה דמשק לשלוח רמזים מאיימים לירושלים, על כך שאל לה להתערב. בראיון שהעניק רמי מח'לוף, בן דודו של בשאר אל-אסד ואיש עסקים בכיר, לכתב הניו יורק טיימס אנתוני שדיד, הועבר מסר תקיף במיוחד: "אם לא תהיה כאן יציבות, אין שום סיכוי שתהיה יציבות בישראל. שום דבר ושום גורם לא יוכלו להבטיח מה יקרה אם, חס וחלילה, יקרה משהו למשטר הזה"⁵⁶. כאשר נשאל מח'לוף אם מדובר באיום במלחמה, השיב מח'לוף בלשון רב-משמעית: "לא דיברתי על מלחמה. אני אומר, מוטב שלא נסבול, אל תלחצו יותר על המידה על הנשיא, אל תדחפו את סוריה לעשות את מה שהיא איננה ששה לעשות".⁵⁷

מבחן האינטרסים

הדיכוי הברוטאלי של ההתקוממות הביא את מורדי החוראן לכדי מאבק שבין להיות או לחדול, על כן האינטרס העליון שמכתיב כעת את כלל פעילותם הוא ההישרדות. אין הם רואים לנגד עיניהם אינטרס סורי לאומי וחלקם אף לא מזהים עצמם יותר כסורים, כפי שהיה טרם מלחמת האזרחים. ההישרדות אינה נתפסת אך ורק כאינטרס קצר טווח (להינצל מההפצות האוויריות, לא ליפול לידי ה"שביחה", וכו'), היא טומנת בחובה גם דאגה לעתיד לבוא בטווח הנראה לעין לפחות.

בין אם ישאר משטר אסד על כנו ובין אם לאו, חבל החוראן עתיד להמשיך ולסבול ממשילות נמוכה של ריבון מרכזי כלשהו. הפגיעה במשילות בהכרח גורמת לאובדן הלכידות החברתית, מכניסה גורמים שליליים לחיי התושבים באזור (בדומה לסיני) ופוגעת באזור המחיה. תופעות כגון סחר בסמים, אלימות ופשעה מכל הסוגים, המשחיתות את החברה ומכרסמות בתרבות

⁵⁵ ר' דלית הלוי, "ארגון סורי נטל אחריות על ירי לעבר ישראל", ענף 7, 16.05.2013. www.inn.co.il/news/news.aspx/255986 [גישה - 16.01.2014]

⁵⁶ Anthony Shadid, "Syrian Elite to Fight Protests to 'the end'", *The New York Times*, 10.05.2011. www.nytimes.com/2011/05/11/world/middleeast/11makhlouf.html [גישה - 16.01.2014]

⁵⁷ Ibid.

השמרנית-מסורתית, צפויות להפוך לשגרה יומיומית, אשר תשבור את דפוס החיים המוכר ותחליש את החברה. ככל שהחוראן יהיה יותר ספר נטול משטר ומשילות מרכזית, כך גם תוקל כניסתם של ארגוני טרור בינ"ל המשתמשים באזורים מופקרים מעין אלה לביסוס תשתיות וגיוס תומכים ונאמנים. ההידרדרות הצפויה ברמת הביטחון האישי (עקב אלימות, כניסת ארגוני טרור וכו'), עלולה להוביל לנטישה של שכבת האוכלוסייה המבוססת יותר המתגוררת באזור, כפי שאירע עם הנוצרים המבוססים במהלך העימותים בלבנון שעזבו לארצות אירופה, או עם רבים מבני האליטה והאוכלוסייה הממוסדת בעיראק שעזבה את אזורי העימות לירדן ולמדינות המפרץ. נטישת אוכלוסייה מבוססת שכזו, המחזיקה את הכלכלה האזורית, בהכרח מובילה לסגירה של בתי עסק רבים ולעלייה חדה ברמת האבטלה באזור. אבטלה רחבה שכזו תהיה בהכרח הגורם המרכזי לדחיפתם של צעירים חסרי תעסוקה לזרועותיהם הפתוחות של ארגוני הטרור שהספיקו להתבסס באזור, ויודעים לשלם ביד רחבה.

עליית כוחם של ארגוני טרור בחוראן על חשבון ההנהגה המסורתית, אורח החיים, ולמעשה – האתוס החוראני האזורי, תהווה פגיעה קטלנית בכל עקרונות החופש והזכות לקיום עצמאי עליהם נלחמו בני החבל במשך מאות שנים.

לפיכך, אינטרס ההישרדות הבסיסי שצוין לעיל, כולל למעשה מספר אינטרסים "ארציים" יותר, שימנעו חורבנו של צביון החבל –

- מניעת עימות צבאי בין העדות והשבטים בתוך החוראן, בפרט בין אנשי העמק לבין אנשי ההר.
- הצורך בקבלת סיוע הומניטארי, בפרט בתחום הרפואי, והמשך טיפול בפצועים שנלחמים בחבל החוראן.
- המשך תפקוד מערכת החינוך ותשתיות חיוניות (אספקת מים, חשמל). מהתבוננות בעשייה הישראלית לאורך התקופה האחרונה, ברור כי האינטרס הישראלי העליון הוא מניעת זליגת העימות הסורי, על כל ביטוייו, לתוך שטחה של ישראל. מכך נגזרים גם העקרונות הבאים - מניעת התבססות ארגוני טרור אזוריים ובינ"ל במרחבי חסרי המשילות, מניעת נפילת אמל"ח איכותי לידיהם, וצמצום ושליטה במספר הפליטים הסורים הפצועים

שמכנסים לטיפול רפואי.

פרק ה' - הזדמנויות אסטרטגיות לישראל בחוראן

הפוטנציאל של פיתוח ברית עם קבוצות ושבטים בחוראן

כפי שתואר עד כה, חבל החוראן – ההר והעמק, מיושב באוכלוסייה שבטית, עדתית, אגרארית שבמשך מאות שנים הייתה תחת שלטון מרכזי שי שב דממשק. כאמור, הקפידו תושבי החבל לשמור על בדלנות וחי חברה עצמאיים למדי תחת שלטון אוטונומי, ואף הקימו בתקופת המנדט הצרפתי מעין "מדינה".

מיקומו הגיאוגרפי של החוראן מאפשר כניסת גורמים זרים וג'האדיים מלבנון ומעיראק וכניסת שיעים וסונים מלבנון דרך החרמון באמצעות הדרך המוכרת בשם "ציר המברחים". לחוראן יש פוטנציאל שלילי למשוך אליו לוחמי ג'האד סונים ושיעים מכלל מדינות האזור שיילחמו עם או נגד המשטר העלווי, מה שבמקביל מעלה את האפשרות לפתיחת חזית נוספת מול ישראל על הגולן.

האינטרס המשותף לישראל ולתושבי החוראן, אם כן, הוא ברור – הרצון המשותף למנוע כניסת לוחמי ג'האד והתבססותם במרחב.

פוטנציאל נוסף לשיתוף פעולה אסטרטגי אזורי מתקיים בין שלוש מדינות המבקשות לשמר את הסטאטוס קוו הגיאופוליטי האזורי – ישראל, ירדן וערב הסעודית, לבין הקבוצות בחבל החוראן.

ישנן מספר סוגיות אקוטיות לאינטרסים האישיים והמשותפים של ארבעת החשקנים הללו עליהן קצרה היריעה מלהרחיב במסגרת מאמר זה, אך ראויות לבחינה מעמיקה במסגרת פנימית אחרת:

א. זרם הפליטים הבלתי נפסק מאזור החוראן אל עבר צפון ירדן (אזור אירביד) והשפעותיו על המערכת.⁵⁸

ב. השאיפה רבת השנים של תושבי חבל החוראן לאוטונומיה ועצמאות, וההזדמנויות הגלומות בתוכה לבידול החבל מהמדינה הסורית ויצירת

⁵⁸ נכון לחודש מאי 2013 במחנות הפליטים בירדן שוכנים כחצי מליון פליטים סורים. ר' גיקי חוגי, "הפליטים הסורים מאיימים לשנות את אופייה של ירדן", *הארץ*, 17.04.2013. www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/1.1995687 [גישה - 16.01.2014]

חיץ בינה לבין ירדן וישראל.

- ג. מניעת השתלטות גורמים ג'האדים על סוריה כולה, במקרה בו שלטון בשאר אל-אסד ייפול, וההשלכות של מצב זה על המערכת האזורית והבינ"ל.
- ד. השפעת נהירת הפליטים הסורים לירדן.
- ה. כמו כן, על רקע התחזקותה היחסית של איראן במרחב המזרח תיכוני, סעודיה, ירדן וישראל, לצד גורמים מתונים בקרב המורדים בסוריה, עשויים למצוא מכנה משותף בחתירה להחלשת השפעתה של איראן במרחב.

מודלים אפשריים לשיתוף פעולה כיום ובעתיד

אין ספק כי עוד רבים האינטרסים המשותפים בין השחקנים האזוריים השונים עליהם ניתן להצביע. זהו טיבו של מצב אי-יציבות קיצוני כמו זה בו שורה המזרח התיכון בשנים האחרונות.

1. **ברית מיעוטים** – על רקע תהליך שינוי הנאמנויות בקרב הקבוצות והעדות ניתן לאמץ את מודל "ברית המיעוטים", שפעל בתקופת התנועה הציונית טרם הקמת המדינה, אם כי, יש להתאים מודל רלוונטי לתקופה.
  2. **סיוע הומניטארי רפואי** – פיתוח מנגנוני סיוע של אספקת תרופות וידע בתחום הרפואי באמצעות "גדר טובה" או דרך צפון ירדן.
  3. **סיוע הומניטארי עממי** – סיוע של קבוצות וארגונים ישראלים ויהודים לפליטים בצפון ירדן וגם במדינות אחרות, יצירת ממשק עם האוכלוסייה הסורית שנמצאת במצוקה עכשווית ורכישת אהדתה.
  4. **סיוע חקלאי תעסוקתי** – קידום רעיונות בתעסוקה ובחקלאות דווקא בעת הזו יכול להיבחן מול ראשי הקבוצות והשבטים גם אם לא בטווח הזמן המיידי. חשוב להניח תשתית שתשרת את הפוטנציאל לשיתוף הפעולה העתידי.
  5. **כינון אזור מחייה משותף**, בו ישראל תספק צרכים בסיסיים לשבטים ולעדות, כדי שיוכלו להגן על אדמתם ורכושם, מפני גורמים שליליים כמו גורמים ג'האדים או סלאפים.
- הבנות אלה עשויות לשרת את האינטרסים הלאומיים של ישראל ומדינות

- נוספות כירדן, ערב הסעודית וארצות הברית. הן עשויות לאפשר כלים שיסייעו לעצב את המרחב בטווח הקצר ואף לטווח הארוך.
- המהלך חייב להצטייר כמהלך המשרת את האינטרס החוראני ומקדם אותו, מתוך כבוד הדדי.
  - על הפעולות לאפשר את חיזוק הקשר בין ירדן לחבל החוראן, מבלי לגרום לשינוי האיזון בין שני הראשים: "ההר והעמק", כך יציבות ואיזון ביניהם יבטיחו שקט ושמירת היציבות באזור.

סיכום

נוכח קריסת השלטון המרכזי בסוריה, נפגעה בצורה משמעותית המשילות על אזורי הספר במדינה. ההתקוממות החלה במרחב הספר הדרומי של חבל חוראן ועד מהרה, גלשה למרחבי הספר האחרים ובהמשך הגיעה ללב המדינה ולערים המרכזיות (חלב, דמשק וחמץ). נכון לסוף מאי 2013 ארגוני זכויות אדם של האו"ם דיווחו על כמאה אלף הרוגים, מאות אלפים של פצועים ועוד מיליונים של פליטים. בשנה השנייה (2012) החלה לזלוג מלחמת האזרחים הסורית לעבר שכנותיה, וכך הפכה לזירה ולנושא למאבקים בין ערביים, אזוריים ובינלאומיים.

המלחמה בסוריה מטלטלת את האזור ומכניסה לתוכו גורמים המאתגרים את מדינת ישראל מבחינה ביטחונית-אסטרטגית כבר היום, וגורמים אחרים שיתכן ובעתיד הקרוב יפתחו חזית ג'יהאד מול ישראל, כפי שקרה בדרום לבנון ובעזה.

המרחב הסורי הפך למרחב ג'יהאדי-סוני, אשר מגיע מקצוות אסיה ועד לגבולות ישראל. בשל אופיו הדתי של המאבק המתחולל בסוריה, זרמו למדינה אלפי לוחמים שיעים, לוחמי חזבאללה, לוחמי ג'יהאד שיעים מעיראק, ואף כוחות קודס איראני. **נוכחות כוחות מאיימים אלה במרחב רווי אמל"ח מתקדם ללא מערכת ריסונים, ובהיעדר משילות, מהווה אתגר ביטחוני משמעותי לישראל ולמדינות נוספות באזור**, כמו ירדן, החוששת ליציבותה ולהשפעתה של המלחמה בסוריה על המתחולל בקרבה, וערב הסעודית, שחוששת מהגמוניה שיעית אזורית. במערכת סבוכה זו, לצד ריבוי האתגרים העומדים למדינת ישראל ברמה האסטרטגית והמערכתית, ניסה

המאמר לתחם את גבולות המערכה על-מנת לבדוק האם ניתן להשפיע על עיצוב המערכה שבהתהוות.

הפוטנציאל שבמערכת קשרים חשאית נובע מצירוף הנסיבות הגיאוגרפי הייחודי של החבל: היותו מרחב המקשר וגם חוצץ בין סוריה הגדולה לבין ישראל וירדן (המאוימות מהאירועים בסוריה), ומאופיו התרבותי-אתני-היסטורי של החבל שמאפשר טוויית קשרים המבוססים על אינטרסים משותפים לנו ולתושביו.

מערכת הקשרים ההיסטורית בין התנועה הציונית והעדות, הקהילות והשבטים ברחבי המזרח התיכון בתקופת המנדט הבריטי והצרפתי (תקופה של משילות למחצה) עשויה לספק הקשר רעיוני כמו-גם תשתית מעשית לקשירת קשרים מחודשים במרחב.

אינטרסים משותפים הם מניע רב-עוצמה, כפי שעלה מתיאור התנהלותם של שני ראשי ממשלה לבנוניים-סוניים (אל-אחדר וחאלד שהאב) נגד הפעילות של הכנופיות הפלסטיניות בהנהגת המופתי. תחת נסיבות מתאימות היו מוכנים השניים לשיתוף פעולה מעשי עם האופוזיציה הפלסטינית למופתי ועם נציגי התנועה הציונית, על-אף היותם לאומנים ערביים.

המצב הנוכחי בסוריה מהווה אתגר ביטחוני ומאיים על מספר מדינות באזור, לרבות ישראל. לפיכך, ישנה אפשרות לפעול במסגרת התלכדות אינטרסים כדי להשפיע על העיצוב של המציאות הסורית.

לסיכום, מוטב לישראל לבחון דרכיה ולחבר את קצוות החוטים מעבר לגדר באזור הספר הסורי הדרומי, לפתח קשרים מעצבים עם מגזרים חשובים בחברה הסורית, ולהעמיק את האינטרס המשותף בין הקהילות השונות והמדינות באזור.

ביבליוגרפיה

- ארליך, חגי. **המזרח התיכון בין מלחמות העולם**. ת"א: האוניברסיטה הפתוחה, 2003 [1992].
- ארליך, יוכבד. **סוריה: אסטרטגיה אזרית ותמורות פנימיות**. ת"א: חמו"ל, 1998.
- ארליך, ראובן. **בסבך הלבנון: מדיניותן של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל כלפי לבנון – 1918-1958**. תל אביב: מערכות, 2000.
- בארי, אליעזר. **הקצונה והשלטון בעולם הערבי**. מרחביה: ספרית פועלים, 1966.
- ברנשטיין, חנן. "הכפרים הקדמיים ומפעל הירמוך "אגן הרוקד" - יחסי גומלין." עבודה שנתית, המכללה לביטחון לאומי, 1992.
- גלבר, יואב. **מולדת חדשה: עליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם - 1933-1948**. ירושלים: יד יצחק בן צבי, מכון ליאו בק, 1990.
- הלוי, דלית. "ארגון סורי נטל אחריות על ירי לעבר ישראל." ערוץ 7, 16.05.2013. www.inn.co.il/news/news.aspx/255986 [גישה - 16.01.2014].
- זיסר, אייל. "לבנון, "דפי מידע – מס' 23. כפר סבא: חמו"ל, 1993.
- זיסר, אייל. **סוריה של אסד על פרשת דרכים**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1999.
- חוגי, ג'קי. "הפליטים הסורים מאיימים לשנות את אופייה של ירדן." הארץ, 17.04.2013.
- www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/1.1995687 [גישה - 16.01.2014].
- טירה, רון. **עיצוב מדיניות ישראל כלפי סוריה**. ת"א ידיעות אחרונות, 2000.
- מטר, מטר. **אלאנתפאצ'ה אלסוריה מן אלאליף אלא אליא** ("האינתיפאדה הסורית מאי ועד ת'"). Arab Scientific Publishers, 2012.
- מעוז, משה. **סוריה: אל הערביות וחזרה, סדרת "המזרח התיכון בימינו"**.

רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2011.

- עגימי, פואד. **המרד בסוריה**. תל אביב: עם עובד: 2013.
- רג'א, פרג'. **הקשרים בין הדרוזים והיהודים בתקופת המנדט הבריטי 1918-1948**, 1990.
- שבלייר, ברגיט. **אינתיפאדת הר הדרוזים- החוראן** [בערבית], 2004.
- Atiyah, Edward Selim. **An Arab Tells His Story: A Study in Loyalties**. London: Murray, 1946.
- Balanche, Fabrice. "Géographie de la révolte Syrienne." *Sciences de l'homme et de la société*, 2011.
- Eisenberg, Laura. **My Enemy's Enemy: Lebanon in the Early Zionist Imagination**. Wayne State University press, 1994.
- Provence, Michael. **The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism**. Texas: Austin University Press, 2005.
- Schaebler, Birgit. "Coming To Terms with Failed Revolutions: Historiography in Syria, Germany and France." *Middle Eastern Studies*, Vol. 35, No. 1, Jan. 1999
- Shadid, Anthony. "Syrian Elite to Fight Protests to 'the end'." *The New York Times*, 10.05.2011.
www.nytimes.com/2011/05/11/world/middleeast/11makhlouf.html [גישה - 16.01.2014]
- <http://www.wikipedia.org>
- <http://www.britanica.com>